

УДК 004+316.324.8:140.8+159.923.2

**СВІТОГЛЯДНІ ОСНОВИ ФЕНОМЕНУ
ІДЕНТИЧНОСТІ ТА ПРОБЛЕМИ ЇЇ
ТРАНСФОРМАЦІЇ В СУЧАСНОМУ
ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ**

**WORLDVIEW PRINCIPLES OF THE
PHENOMENON OF IDENTITY AND THE
PROBLEMS OF ITS TRANSFORMATION IN
THE MODERN INFORMATION SOCIETY**

Шмиголь М. Ф.,

кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії, історії та
політології, Одеський національний
економічний університет (Україна, Одеса),
e-mail: 1950.09.02m@gmail.com,
ORCID: 0000-0003-1268-2582

Юшкевич Ю. С.,

кандидат філософських наук,
старший викладач кафедри філософії,
історії та політології, Одеський національний
економічний університет (Україна, Одеса),
e-mail: gjs030680@gmail.com,
ORCID: 0000-0002-8295-0346

Shmigol M. F.,

PhD in philosophy, associate professor,
the head of the department of philosophy, history
and political science, Odessa National Economic
University (Odessa, Ukraine),
e-mail: 1950.09.02m@gmail.com,
ORCID: 0000-0003-1268-2582

Yushkevych Y. S.,

PhD in Philosophy, Senior Lecturer of
the department of philosophy, history and political
science, Odessa National Economic University
(Odessa, Ukraine), e-mail: gjs030680@gmail.com,
ORCID: 0000-0002-8295-0346

Метою дослідження є визначення особливостей феномену ідентичності в контексті світоглядних її основ в ситуації прискореного розвитку сучасних інформаційних технологій. До методів, що застосовувалися слід віднести перш за все гіпотетико-дедуктивний та структурно-функціональний. Було зроблено висновок, що зміст ідентичності характеризується рівнем розвитку світогляду людини. Підкреслюється, що фундаментальне значення для формування цілісної ідентичності має рівень зрілості світогляду. Наголошується на необхідності актуалізації світоглядного аспекту ідентичності як визначального в розумінні її сутності. Акцентується увага на загостренні проблеми світоглядних трансформацій, що обумовлюють розвиток самоідентифікації людини в сучасному інформаційному суспільстві в напрямку зростаючої тенденції дифузії ідентичності.

Ключові слова: світогляд, ідентичність, світоглядні основи ідентичності, самоідентифікація.

The purpose of this article is to define the characteristics of the phenomenon of identity in the context of its worldview foundations in a situation of accelerated development of modern information technologies. The methods that were used should include primarily hypothetical-deductive and structural-functional. It was concluded that the content of identity is characterized by the level of development of a person's worldview. It is emphasized that the level of maturity of the worldview is crucial for the formation of a holistic identity. The necessity of updating the worldview aspect of identity as determining in understanding its essence is indicated. Attention is focused on the acute problems of worldview transformations that determine the development of human self-identification in the modern information society in the direction of the growing tendency of diffusion of identity.

Keywords: worldview, identity, worldview foundations of identity, self-identification.

Життєві орієнтири сучасної людини зазнають випробувань завдяки прискореному розвитку соціокультурних та технологічних процесів. Виникають труднощі самоідентифікації, в основі яких виявляються причини світоглядного рівня, що обумовлені, з одного боку, культурою постмодерну з його домінуючим принципом релятивізму по відношенню до сталих та укорінених соціальних цінностей та розповсюдженням постмодерністської плюралістичної свідомості, а з іншого, – розвитком причин технологічного характеру.

Прискорення технологічних та пов'язаних з ними соціокультурних змін стають фактором, що приводить до дезадаптації та спотворення ідентичності, руйнування сталої моделі ідентифікації. Виникає ситуація, коли не вистачає необхідного часу для укорінення та закріплення нових моделей, коли створюються розриви між поколіннями або всередині покоління, між групами та індивідами, які по різному залучені в процес технологічних змін.

Аналіз існуючих найбільш масових технологій – телебачення, мобільний зв'язок, глобальна мережа Інтернет, технології віртуальної реальності, швидкісні транспортні комунікації – демонструє наявний вплив на формування як світогляду людини, так і на його трансформації, які в свою чергу обумовлюють певну деформацію ідентичності.

Добре відомо, що сучасне технологічне інформаційне суспільство породило чимало актуальних проблем, які стали предметом дослідження багатьох соціогуманітарних наук, серед яких проблема ідентичності в ситуації глобалізованого світу виокремлюється в якості самостійної теми в науках про людину. Саме поняття ідентичності, «криза ідентичності» ввійшло в науковий обіг в другій половині минулого століття завдяки працям американського психолога Е. Еріксона. В філософії та соціології дослідження ідентичності в тій чи іншій мірі були представлені в працях Е. Дюркгейма, Г. Зіммеля, Дж. Г. Міда, Е. Гофмана, Ч. Кулі та інших.

Філософсько-антропологічна тема ідентичності широко представлена в роботах В. В. Бібіхіна, П. С. Гуревича, Е. О. Орлової тощо. Сьогодні ця тема досліджується в різноманітних теоріях. Зокрема, заслуговують на увагу теорія соціальної ідентичності А. Тешфела, модель статусу ідентичності Дж. Марсія, трьохфакторна процесуальна модель ідентичності Е. Кросеті і С. Дж. Шварца, та інші.

У філософських дослідженнях ідентичність розглядається в контексті екзистенціальної, етичної, етнічної, релігійної, культурно-антропологічної проблематики. Хоча має місце певна неповнота сучасного її філософського осмислення.

Разом з тим зазначимо, що на сьогоднішній день не досягнуто єдиного розуміння феномену ідентичності. Хоча, якщо максимально узагальнити різні підходи до сутності цього поняття, то ідентичність конкретизується цілою низкою таких категорій як: «самототожність», «цілісність», «самість», «автентичність», «індивідуальність», «Я», тощо. З цим поняттям пов'язують відчуття приналежності людини до певної спільноти (етносу, культури, статі, покоління тощо).

Ми вважаємо, що найбільш адекватним є такий підхід у визначенні поняття ідентичності, в якому акцентується увага на феномені світогляду як на її основі, коли в змісті даного поняття підкреслюється наявність загальних знань, уявлень і переживань, що закладають основу її самототожності та дозволяють індивіду співставляти своє «Я» зі світом «не-Я», і знайти в ньому своє місце. Зміст ідентичності характеризується рівнем світогляду людини, в якому усвідомлення свого «Я» є достатнім, щоб визначити своє місце у світі людей. Тому, на наш погляд, ідентичність нерозривно пов'язана зі світоглядом людини і є його невід'ємним елементом. Більш того, визначальну роль для формування цілісної ідентичності грає світогляд, який ми вважаємо не лише необхідною основою, але й передумовою формування феномену ідентичності. Тобто, остання формується на основі певного світогляду, який визначає її параметри та якість.

Свого часу Е. Еріксон підкреслював, що змістовним ядром ідентичності є тотожність та цілісність, що пов'язані з відчуттям своєї індивідуальності, переживанням внутрішньої гармонії та єдності, а також відчуттям внутрішньої солідарності з ідеалами суспільства і певної референтної групи [9, с. 18].

Ідеальний характер ідентичності пов'язаний із ступенем її свободи; це за словами С. Хантінгтона «уявні сутності: те, що ми думаємо про самих себе, те, до чого ми прагнемо ... люди відносно вільні у визначенні власної ідентичності» [7, с. 52].

Разом з тим, ми вважаємо, що не слід обсяг поняття ідентичності розширювати до обсягу поняття світогляду, навпаки, необхідно виокремлювати світоглядний аспект ідентичності як визначальний в розумінні її сутності. Інакше кажучи, не може людина адекватно себе ідентифікувати за відсутності світоглядної визначеності. Тобто без переконань, без сталих відносно завершених уявлень (істинних або помилкових) про світ в цілому, без раціональної чи ірраціональної віри в певні ідеали, цінності, без більш-менш чіткого розуміння свого місця в світі людина не може, або не знає як виявити в своїй самосвідомості впевненість в своїй приналежності до соціуму в цілому, або до його частини.

Світоглядну основу ідентичності необхідно розглядати як категорію самосвідомості, змістом якої є усвідомлене сприйняття ідей і цінностей певної культури, а також усвідомлення приналежності до конкретної форми світогляду в певну епоху. Така ідентичність є способом засвоєння своєї духовної орієнтації в її співвідношенні з іншими світоглядними формами. В структурі світогляду самосвідомість забезпечує єдність особистості, яка обумовлюється рефлексивною єдністю пам'яті, коли людина може звернутися до свого попереднього стану свідомості, ідентифікувати його як такий, що належить їй.

Зазначимо, що світоглядні основи ідентичності можуть бути представлені за різними ознаками. Йдеться передовсім про індивідуальну та колективну ідентичність. Індивідуальна ідентичність

формується в процесі соціалізації особистості, коли сприйняття світу в цілому та засвоєння нею ідей, цінностей, норм відбувається з урахуванням її власних особистісних якостей та здібностей. Результатом такого процесу виступає власний духовний досвід особистості як світоглядний досвід. Такий досвід, будучи основою формування ідентичності, також є безпосередньо задіяним в цьому процесі, надаючи йому, з одного боку, визначеності, внутрішньої переконливості, впевненості та непохитності, а з іншого, – цей процес може пережити радикальні перетворення під впливом як внутрішніх, так і особливо зовнішніх факторів. На відміну від індивідуальної колективна ідентичність формується в процесі співставлення з іншими соціальними групами. Колективна ідентичність менш гнучка, оскільки основана на задалегідь заданих параметрах.

Важливо також підкреслити, що формування ідентичності залежить як від ступеня світоглядної зрілості, яка може бути слабо вираженою, або чітко вираженою, або загостреною (фанатичною), так і від домінування в структурі світогляду раціональної або ірраціональної сфери свідомості [8, с. 213].

Без сумніву, кожна людина завжди ідентифікує себе в соціумі. Цей процес завжди відбувається на основі вже сформованого її світогляду. В традиційних суспільствах самоідентифікація здійснюється без особистісного вибору, майже автоматично (за рідким виключенням) за ознаками чи то класової, професійної, національної, чи то конфесійної і територіальної приналежності. Такий процес самоідентифікації не потребував особливої рефлексії від особистості.

Світогляд виступає визначальним фактором у формуванні ідентичності і залежить від соціокультурних умов, або від обставин життя конкретної людини. Хоча це не відкидає тієї обставини, що за певних умов вплив світогляду може бути зведений до мінімуму в ієрархії ідентичності, зокрема етнічній, статевовіковій, громадянській тощо.

В суспільстві модерну та особливо постмодерну проблема пошуку та набуття ідентичності набуває іншого значення. Стало очевидним, що нові інформаційні та комунікаційні технології стають не просто невід'ємними частинами повсякденного життя людини, але й все більше і наполегливіше задають певні стандарти поведінки, формують раніше невідомі інтереси, способи задоволення потреб і, що особливо важливо, часто змінюють світогляд в напрямку його невизначеності, ускладнюючи при цьому процес її самоідентифікації.

Не випадково, особливої гостроти та актуальності набуває проблема світоглядних трансформацій, що впливають на розвиток ідентичності та самоідентифікацію людини в сучасному інформаційному технологічному суспільстві. Така актуальність обумовлена зростаючою тенденцією дифузії ідентичності, її незавершеності у вигляді тривалих пошуків самої себе, труднощами самовизначення. Все частіше проявляються різні варіанти спотворених проявів ідентичності у вигляді різних форм фаталізму, екстремізму, фундаменталізму. Постає

проблема особливості феномену ідентичності та процесу ідентифікації людини в контексті світоглядної зрілості.

Індивіди (як і групи, до яких вони належать) володіють множинними ідентичностями – кровно-родинними, територіальними, економічними, релігійними, культурними, соціальними, значимість яких, взаємовідносини гармонії або конфлікту між ними змінюються, проходячи певні критичні етапи.

В сучасному інформаційному суспільстві швидкість технологічних перетворень похитнула сталість зв'язків людини із світом, змінюючи її уявлення як про зовнішній, так і про свій внутрішній світ, все частіше розмиваючи суб'єктивні горизонти свого власного світогляду, ставлячи під сумнів його непохитність та впевненість в своїй власній «самості». Така ситуація ускладнює можливість існування чітких та структурованих моделей ідентифікації.

Відомо, що фундаментальні зміни, які відбулися протягом останньої чверті ХХ – перших десятиліттях ХХІ століття, торкнулися не лише технологій або принципів господарювання, а що особливо важливо, світогляду людей та стереотипів їх поведінки. Людина перестає відчувати себе господарем і творцем зовнішніх умов свого існування. Впевненість змінилася відчуттям безсилля, бажанням втечі від реальності, станом глибокої невизначеності і розгубленості.

Реалії інформаційного суспільства пред'являють людині нові вимоги, перш за все, наявність здатності і готовності до зміни форм діяльності, мобільності, перенавчання, оволодіння новою професією. Дійсно, вторгнення електронних комунікативних систем в усі сфери життя викликає необхідність нових форм організації людських відносин. Висока технологія вимагає відповідно високої підготовленості людини, її світоглядної зрілості і відповідальності. Порушення балансу на користь технології (випереджаючий розвиток технології по відношенню до морально-ідеологічних ресурсів суспільства) є однією з важливих причин таких явищ, як дегуманізація різних аспектів життя. Ще Н. А. Бердяєв зазначав: «Машина і техніка завдають страшної поразки душевному життю людини і, перш за все емоційному, людським почуттям. Душевно-емоційна стихія згасає в сучасній цивілізації» [3, с. 147].

Все частіше лунають думки про те, що світогляд людини перетворюється у віртуальний, тобто в такий життєвий простір, в якому панує віртуальна комунікація, що має свої правила, які не залежать від національних, традиційних, комунікаційних культур. «Нові інформаційні технології не стали оптимальним засобом соціалізації особистості. Навпаки, з'ясувалося, що вони мають майже наркотичний вплив на індивіда, роблячи його нездатним до нормальної взаємодії з іншими людьми ... З'являється соціальний тип особистості мережевого співтовариства зі своїми специфічними, моральними, психологічними та соціальними якостями, які підміняють цілісність особистості віртуальністю» [6, с. 9].

Зростаюча розвиненість інформаційної сфери створює передумови для колосальних змін в суспільній свідомості. Інформація перетворюється із засобу в мету, стандартизує поведінку, інтереси, схильності людей. Зростають негативні наслідки надмірного захоплення людини могутністю інформації, виникають розбіжності індивідуальних і групових ціннісних орієнтацій і, як результат, відбувається різке збільшення кількості субкультур, посилення ролі етнічних, культурних меншин, зміна характеру міжособистісних відносин. Англійський вчений Дж. Байрам відзначає, що нові технології ведуть до появи у людей «технологічної свідомості», душевних розладів, агресивності, відчуття відчуження від соціуму [6, с. 76].

Як відзначають соціологи, «в ситуації зростаючої соціальної мобільності ... культура особистості вноситься в простір вільного вибору безлічі різнорідних субкультур. У підсумку особистість виявляється такою, що здатна багаторазово переходити з однієї субкультури в іншу. А кожна субкультура робить свій внесок в ціннісний світ особистості» [2, с. 14].

Тобто виходить, що «отримавши» свободу, суспільство і індивід «втрачають» ідентичність в сучасному світі. У своєму дослідженні британський соціолог З. Бауман пише про суспільство індивідумів, що «уражені» фрагментацією, в індивідуалізованому суспільстві, яке, власне, і існує в умовах глобалізації: це не жах, викликаний порушенням заборон, а терор, повний свободи [1, с. 126].

Така ситуація, на думку англійського вченого С. Леша, небезпечна тим, що людина втрачає своє унікальне місце в світі, формуючи пост-людський порядок. Так, сучасні філософи починають наділяти людськими ознаками речі, тварин, деякі інші об'єктивні явища. Все частіше філософія звертається не до конкретних дій людей, а до абстрактних, позбавлених визначеності форм, за якими не помітний діючий суб'єкт [10, с. 135]. Технологічне інформаційне суспільство виявляється суспільством без центрального суб'єкту, суспільством, влада в якому знаходиться скрізь і ніде, суспільством, критика якого неможлива, як неможливе і визначення об'єкту цієї критики [7, с. 134].

Для світогляду епохи інформаційного суспільства характерно те, що його формування відбувається за умови підвищеної можливості реалізації індивідуальності, але, в свою чергу, при зниженні прагнення до ідентичності. Спостерігається ситуація, коли вперше для людини стає актуальною не стільки ідентифікація з групою, державою або суспільством, стільки прагнення піти від громадських зв'язків. Життя людини і суспільства в сучасних інформаційно-технологічних умовах по-новому детермінує процеси групової ідентифікації.

Багато людей в наш час не можуть чітко ідентифікувати себе, ототожнити з жодною культурною ідентичністю. Таке явище пов'язують з кризою ідентичності, яка стала можливою і особливо проблемною під впливом, зокрема, постмодерністських світоглядних чинників, в яких панує всеохоплююча ідея плюралізму. В такій ситуації людина

в силу різних причин опиняється між традиційною і сучасною культурами, і тоді для неї виникає проблема, що полягає не стільки в тому, як набути обрану ідентичність і змусити соціум визнати її, скільки в тому, яку саме ідентичність вибрати і як зуміти вчасно зробити інший вибір, якщо раніше обрана ідентичність втратила цінність.

Таким чином, фундаментальні зміни, що відбулися протягом ХХ і початку ХХІ століть як в суспільному житті у світі в цілому, так і зокрема в Україні, торкнулися не стільки технологій, скільки світогляду людини та проблеми її ідентифікації. Така проблема потребує подальшого осмислення і усвідомлення того, що формувати суспільну свідомість, світогляд нації, особистості здатні і повинні такі сфери життєдіяльності суспільства як освіта, мистецтво та інші соціальні інститути, основна функція яких полягає у створенні зрілого світогляду людини та відповідної йому самоідентифікації.

Список використаних джерел

1. Бауман З., 2002. *Индивидуализированное общество*. М.: Логос.
2. Башкантовский Н. В., Согомонов Ю. В., 2003. Социология морали: нормативно-ценностные системы. *Социологические исследования*. №5. с.8-20.
3. Бердяев Н. А., 1991. Экзистенциальная диалектика божественного и человеческого. *Мир философии*. М.: Политиздат.
4. Бочан С. А., 2007. *Проблема целостности личности в информационном обществе*. Автореферат диссертации. Кандидат наук. Новочеркасская государственная мелиоративная академия.
5. Бухтина Т. П., 2005. *Философско-культурные образы человека и парадигмы образования*. Кандидат наук. Белгородский государственный университет.
6. Иконникова Н. И., 2004. Бытие человека в ситуациях цивилизационного сдвига. *Социальная политика и социология*, №2, с.70-81.
7. Ханнингтон С., 2004. *Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности*. М.: АСТ.
8. Шмиголь М. Ф., Юшкевич Ю. С., 2019. Віртуальна реальність як феномен інформаційного суспільства: світоглядний аспект. *Гілея: науковий вісник*, Вип. 142 (№3), Ч.2. Філософські науки, с. 212-215.
9. Erikson E. H., 1980. *Identity and the Life cycle*. N.Y.: Norton.
10. Lash S., 2002. *Critiques of Information*. London: Sage Publications.

References

1. Bauman Z., 2002. *Individualized society*. M.: Logos.
2. Bashkantovskiy N. V., Sogomonov Yu. V., 2003. *Sociology of morality: normative-value systems*. *Sociological investigations*. #5. s.8-20.
3. Berdyaev N. A., 1991. *Existential dialectics of the divine and the human*. *Mir philosophy*. M.: Politizdat.
4. Bochan S. A., 2007. *Problem of personality integrity in the information society*. Avtoreferat dissertatsii. Kandidat nauk. Novocheerkasskaya gosudarstvennaya meliorativnaya akademiya.
5. Buhtina T. P., 2005. *Philosophical and cultural images of man and the paradigm of education*. Kandidat nauk. Belgorodskiy gosudarstvennyiy universitet.

6. Ikonnikova N. I., 2004. Bytie cheloveka v situatsiyah tsivilizatsionnogo sdviga [Being human in situations of civilization shift]. *Sotsialnaya politika i sotsiologiya*, #2, s.70-81.

7. Huntington S., 2004. *Kto my? Vyzovy amerikanskoj natsionalnoj identichnosti* [Who are we? The challenges to America's national identity]. M.: AST.

8. Shmyhol M. F., Yushkevych Yu. S., 2019. Virtualna realnist yak fenomen informatsiinoho suspilstva: svitohliadnyi aspekt [Virtual reality as a phenomenon of the information society: worldview aspect]. *Hileia: naukovyi visnyk*, Vyp. 142 (№3), Ch.2. Filosoфski nauky, s. 212-215.

9. Erikson E. H., 1980. *Identity and the Life cycle*. N.Y.: Norton.

10. Lash S., 2002. *Critiques of Information*. London: Sage Publications.